

Türkiye'nin Uluslararası Siyasi İlişkilerinin Ekonomik İlişkilere Etkisi Ekseninde; Suriye, Irak ve İran ile Dış Ticareti

Özet

Toplumsal refah ve ülke kalkınması ekonomik gelişme ile sağlandığından, ticari ilişkileri istikrara kavuşturmak ve siyasi ilişkilerin ekonomiye etkisini en aza indirmek gerekmektedir. Türkiye de özellikle ihracatçı konumda olduğu sınır komşuları ile dış ticaretini geliştirip bölgesel istikrarı sağlayarak ekonomik entegrasyonu derinleştirmelidir. Nitekim, çalışmamızda siyasi engellerin ekonomik ilişkilere etkisinin nasıl azaltılabileceği açıklanmıştır. Suriye, Irak ve İran'ın dış ticaretimizdeki önemine vurgu yapılarak, bu ülkelerle ticareti sağlam temele kavuşturma yolları irdelenmiştir. Yaklaşık 85 milyar dolar olan dış ticaret açığının kapatılması için komşu ülkelerle ne yönde siyasi ve ekonomik düzenlemeler yapılabileceği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası ekonomik ilişkiler, siyasi ilişkiler, dış ticaret, Suriye, Irak, İran.

Jel Sınıflandırması: F02, F13, F15, F40, P16

Abstract

Because of social welfare and development of the country is provided with economic development, stabilizing trade relations and minimizing the impact of political relations on economy is required. Especially Turkey which is in a position of exporter to border countries, should deepen economic integration by improving foreign trade and providing regional stability. Thus, our study explains how to reduce the impact of political obstacles to economic relations. Ways to settle trade in a solid foundation with Syria, Iraq and Iran were examined, by emphasizing importance of these countries in our foreign trade. It was observed that in which direction political and economic arrangements with neighboring countries should be made to closure of about 85 billion dollars foreign trade deficit.

Keywords: International economic relations, political relations, foreign trade, Syria, Iraq, Iran.

JEL Classification Codes: F02, F13, F15, F40, P16

Giriş

Devletlerin gelişmesi ve kalkınması, kültürel ve medeniyet düzeyleri ile birlikte özellikle ekonomileriyle doğru orantılıdır. Günümüzde, Gelişmekte Olan Ülkeler ile En Az Gelişmiş Ülkelerin kalkınmak için ekonomilerini istikrara kavuşturmaya çalıştıkları gibi, Gelişmiş Ülkelerin de büyüme hedeflerine ulaşabilmek amacıyla yeni pazarlara açılma ve mevcut pazardaki yerlerini koruma yönünde strateji izlediğini görmekteyiz.

Uluslararası yapının anarşik oluşu ve Devletleri bağlayıcı üst otoritenin olmaması nedeniyle politik ve siyasi ilişkiler istikrarlı hale getirilememekte ve bu düzensizlik de genel itibarıyla ekonomiye etki edecek düzeye ulaşabilmektedir. Üyelerin birbirini denetleyebildikleri ve Birlik çıkarlarını ön planda tuttukları Avrupa Birliği (AB) gibi uluslarüstü bir örgüt kurulmasının diğer devletler açısından mümkün olmaması nedeniyle; siyasi dalgalanmaların, ekonomi dengesine etkisini en aza indirmek ve ticaret hacmini genişletmek için devletlerarası çeşitli ticari anlaşmalar sağlanmaktadır.

Türkiye gerek Gümrük Birliği dolayısıyla AB ülkeleriyle dış ticaretinde gerekse de hızla gelişen ekonomisi sayesinde Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik ilişkilerinde bir ivme kazanmıştır. Fakat Türkiye'yi etkileyen 2008 ekonomik krizi ve ardından 2010 yılında Tunus'ta başlayan ve tüm Ortadoğu'ya yayılan Arap Baharı dolayısıyla, dış ticaret dengesi istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Son dönemlerde de sınır komşularımız olan özellikle Suriye, Irak ve İran ile politik ilişkilerimizde yaşanan sorunlar ve bu ülkelerin iç dinamiklerinde yaşanan çatışmalar, dış ticaretimizi etkilemiş ve ekonomimize zarar vermiştir. Bu üç ülke ile politik ilişkilerin düzelmesi, ilgili ülkeler açısından ihracatçı konumunda olan Türkiye ekonomisine de fayda sağlayacağı açıktır.

Çalışmamızda Suriye, Irak ve İran ile ekonomik ilişkilerin, Türkiye'nin dış ticaretindeki önemine vurgu yapılarak, politik parametreler ile ekonomik dengelerin birbirine etkisini en aza indirecek yöntemler incelenecektir. Siyasi sorunların çözülmesi yoğun uğraşlar ve uzun yıllar gerektirebileceğinden, ekonomik parametreleri politik ilişkilerin bir fonksiyonu haline getirmek ekonomide geri dönülmez bir yara açabilmektedir. Bu nedenle çalışmamızda, ilgili ülkelerle akdedilecek ticari anlaşmalar ve ortak çıkar düzleminde ithalat/ihracatı geliştirme yolları izlenerek, işbirliği ve "win win" (kazan-kazan) politikası çerçevesinde karşılıklı fayda sağlamanın önemine vurgu yapılacaktır. Tabi bu politikanın işletilmesi durumunda bir tarafın lehine yüksek bir menfaat ve

diğer tarafın aleyhine ciddi bir zarar oluşturulması da önlenmiş olacaktır.

1. ULUSLARARASI POLİTİK VE EKONOMİK İLİŞKİLER

Uluslararası politika, uluslararası sistemde çeşitli aktörlerin etkisi sonucu şekillenen egemen devletler arasındaki siyasi ilişkilerin genel tanımıdır. Uluslararası ekonomik ilişkiler ise uzmanlaşma ve işbölümünün sağladığı avantajlardan yararlanmak amacıyla ve küreselleşen dünyada kendi kendine yeterliliğin mümkün olmaması nedeniyle devletlerin birbirleriyle olan ticari işlemlerine denir.

Politika ekonomiye yön verebilecek etkiye sahip olduğu gibi, ekonomi de politikayı değiştirebilecek düzeydedir. Bu yüzden devletlerin siyasi anlaşmazlıkları zaman zaman dış ticaretin önünde bir engel olabilmekte, her bir devletin ve hatta taraf olmayan üçüncü bir ülkenin ticaretine ciddi zarar verebilmektedir. Dolayısıyla; uluslararası ticarete ekonomik dalgalanmaları azaltarak, istikrarlı bir entegrasyon sürecini tesis etmek aşağıda detaylı bir şekilde açıklayacağımız girişimler sayesinde sağlanabilmektedir.

1.1. Türkiye'nin Uluslararası Siyasi İlişkileri

Türkiye'nin dış politikasını derinlemesine analiz etmek çalışmanın amacını aşacağından temel göstergeler üzerinden açıklamak daha uygun olacaktır. Türk dış politikası iki temel özelliği ile ortaya çıkmaktadır: 1) Mevcut sınırları sürdürme ve kurulu dengeleri muhafaza etme anlamında Statükoculuk, 2) Batının ekonomi, bilim ve uygarlığından faydalanma anlamında Batıcılık (Oran, 2001: 46-53). Uzun süre Türk dış politikası bu iki eksende devam etmiş ve Ortadoğu ile ilişkilerinde de önemli bir ilerleme kaydedememiştir.

Son dönemlerde dünyada yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Türkiye, uluslararası siyasette belirleyici aktör haline gelebilmiş ve bu iki temel dış politikanın ötesine geçmiştir. Gelişen piyasası ile

Avrupa ülkelerinde rekabet edebilir düzeye ulaşmış ve Ortadoğu ülkeleri arasında model ülke olarak anılmıştır. Dış politikada daha etkin ve katılımcı bir rol sergiledikçe köprü ülke olmanın ötesinde merkez ülke olarak tanımlanmaya başlanan Türkiye, çok yönlü dış politika ile komşularla sıfır problem stratejisini esas alarak (Davutoğlu, 2008: 77-96) Ortadoğu'ya yönelik siyasal girişimlerini hızlandırmıştır.

Coğrafi konumu ve ortak tarihi değerleri sayesinde Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde Batılı ülkelere göre daha avantajlı konuma ulaşan Türkiye, bölgede önemi artan ülke haline gelmiştir. Bölgesel kriz durumlarında Türkiye'nin arabuluculuğu aranmakta ve Türkiye'nin katkısıyla birbirine düşman ülkeler bir araya gelerek çözüm üretilebilmektedir (Uslu, 2010: 174). Bu da Türkiye'yi hem siyasal hem de ekonomik anlamda bölgesel güç haline getirmektedir. Yakın ve Ortadoğu Grubu ülkeleri * ile ticari ilişkilerde genellikle dış ticaret fazlası veren Türkiye'nin, son dönemlerde yaşanan uluslararası siyasi karışıklık ve 2010 yılında Tunus'tan başlayarak Arap ülkelerine yayılan ayaklanmalar nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranlarında düşüş meydana geldiği görülmektedir. Nitekim Yakın ve Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracatın, bu ülkelere yapılan ithalata oranı 2009 yılı için yaklaşık %269 iken, 2010 yılında %179, 2011 yılında %136 şeklinde gerçekleşmiş ve 2014'e kadar %160 – %198 oranları arasında devam etmiştir (tuik.gov.tr (a), 2015).

1.2. Türkiye'nin Uluslararası Ticari İlişkileri

Türkiye'nin dış ticareti, ülkelere ve bölgelere göre değişiklik göstermekle birlikte, sadece Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini incelediğimizde; bu ülkelerin siyasi sorunları dolayısıyla ekonomiye yeterince ağırlık verememeleri, ödeme güçlüklerinin bulunması, ithalatlarının sınırlı olması ve Türk ihracat ürünlerini yeterince tanımamaları gibi nedenlerle söz konusu ülkelere dış ticaretimiz yetersiz kalmıştır (Güçlü, mfa.gov.tr, 2002). Türkiye'nin dış Türkiye'nin

dış ticaretini etkileyen önemli bir nokta, gelişmiş ülkelerin çevrelerindeki ülkelerin belirli bir seviyenin üzerinde olmasına rağmen, Türkiye'ye komşu ülkelerin ekonomik ve siyasi sorunlar içerisinde olmasıdır. Ayrıca, Avrupa Birliği ülkelerinin birlik içi ticaretinin % 70'ler, Asya ülkelerinde ve Kuzey Amerika bölgesinde bölge içi ticaretin % 40'lar düzeyinde olmasına kıyasla Türkiye'nin çevre ülkeler ile ticareti sınırlı kalmıştır (Kılıçkaya, mfa.gov.tr, 2004). Bu anlamda, AB ülkeleriyle dış ticaretimizde dış ticaret açığı veriyor iken, Ortadoğu ülkeleriyle dış ticaretimizde genellikle dış ticaret fazlası vermemiz, komşu ülkelerle sınırlı kalan ekonomik ilişkilerimizi en az AB ile ilişkilerimiz kadar geliştirmemiz gerektiğinin bir göstergesidir. Ekonomik ilişkileri geliştirmede ise sınır ticareti ile serbest bölgelere ilişkin düzenlemeler ve ticaret anlaşmaları önem kazanmaktadır.

Dış ticaretin artırılması ve genellikle her iki ülke sınır halkının bölgesel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulan, komşu ülkelerle tercihi bir tarifeyi öngören "sınır ticareti", özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde öne çıkmış (Alkan, 2011: 36-37), Suriye, Irak ve İran ile ticari ilişkilerde son derece önemi haiz bir dış ticaret şekli olmaya başlamıştır. Nitekim 2013 yılı için Irak'ın dış ticaretinde yaklaşık 11,9 milyar dolarlık ithalat payı ile Türk menşeli ürünlerin ilk sırada yer alması, komşu ülkeler ile yapılan ticaret anlaşmalarının siyasi krizlerden etkilenmeyecek veya asgari ölçüde etkilenerek düzeye getirilmesi gerektiğinin önemini vurgular (tuik.gov.tr(e), 05.04.2015).

Uluslararası Ekonomik ilişkilerimizde bir başka önemli düzenleme ise "serbest bölgelerdir". Ülkemizde ihracat için yatırım ve üretimi artırmak, yabancı sermaye ve teknoloji girişini hızlandırmak, ekonominin girdi ihtiyacını ucuz ve düzenli şekilde temin etmek, dış finansman ve ticaret imkanlarından daha fazla yararlanmak üzere kurulmuş olan Serbest Bölgeler; ülkede geçerli ticari mali ve ikti-

* Yakın ve Ortadoğu Ülkeleri; Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Lübnan, Suriye, Irak, İran, İsrail, Filistin, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE, Yemen ve Umman'ı kapsamaktadır.

sadi alanlara ilişkin yasal düzenlemelerin uygulanmadığı, yapılan sınai ve ticari faaliyetler için daha geniş muafiyet ve teşviklerin tanındığı, ülkenin diğer kısımlarından fiziki olarak ayrılan ve ticari, endüstriyel ve hizmet faaliyetlerinin yapıldığı yerler olarak tanımlanmaktadır (Gençyürek, 2014). “Serbest Bölgeler vasıtasıyla ticaretin serbestleştirilmesi ekonomilerin dışa açıklık derecelerini arttıracığından, diğer koşullar veri iken rekabeti ve üretim ölçeğini de büyütürken verimliliği arttırmak suretiyle ülkelerin ekonomik refahlarına katkı yapacağı ileri sürülmektedir” (Öztürkler, 2010: 51-57). Bu anlamda, Türkiye ile Irak arasında Serbest Bölgeler Alanında İşbirliği Yapılmasına Yönelik Mutabakat Zaptı’nın imzalanması, Türkiye ile İran arasında bir ortak serbest sanayi bölgesi kurulması yönünde heyetler ile toplantı yapılması, ekonomik refaha katkı yapacağından, daha ileriye götürülmesi gereken adımlar olduğu düşünülmektedir.

2. SURİYE, İRAK VE İRAN İLE DIŞ TİCARET

2.1. Suriye ile Dış Ticaret

Genel itibarıyla Türkiye ve Suriye arasındaki siyasi sorunlar; geçmişten süregelen Hatay sorunu, teröre destek sorunu ve su sorunları olmuştur. Bu durum her ne kadar ekonomik ilişkilere etki etse de Türkiye ile Suriye arasında gelişen ticari ilişkilerde, 2000’li yıllara kadar istatistiklere yansımaya fakat önemlilik arz eden sınır ve bavul ticareti de dikkate alındığında, Suriye dış ticaretinde Türkiye önemli bir yer almaktaydı ve ihracatın büyük bir kısmı özel sektöre yapılmaktaydı. Nitekim, Suriyeli firmalar Türkiye’nin sanayileşme düzeyini bilmekte, malların kalitesini, standartlarını beğenmekte ve fiyatları cazip bulmaktaydılar. Bu anlamda coğrafi yakınlık ve iki ülke toplumu arasındaki derin tarihi ilişkiler, ticari ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır (İZTO, 2006: 8).

Suriye ile ilişkilerin 2011 yılı öncesi döneme kadar; kültürel, ticari, diplomatik, politik, bölgesel sorunlar karşısında ortak politikalar, çözümler ve güvenlik yaklaşımları boyutunda karşılıklı bağımlılık ve entegrasyon temelinde derinleştirilmeye çalışıldığı görülmek-

tedir. Nitekim, 2003 öncesi dönemde yaklaşık 200 milyon dolar olan ticaret hacmi, 2004 yılında imzalanan ve 2007 yılında yürürlüğe giren Serbest Ticaret Antlaşmasının (STA) etkisiyle de 2008 yılında yaklaşık 1,4 milyar dolara çıkmış, 2010 yılında Türkiye’nin %8,9’luk büyümesine paralel olarak, Suriye ile dış ticaret hacmi 2.3 milyar dolara yükselmiştir. Suriye ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması’nın yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye’nin, Suriye’ye ihracatı % 40, Suriye’nin Türkiye’ye ihracatı ise %25 (DEİK rakamlarına göre %70) oranında artmış bulunmaktaydı ve bu miktarın 2012’de 5 milyar dolara çıkartılmasına dönük çalışmalar başlatılmıştı (Ayhan, Basılğan ve Algan, 2012: 19). Ancak aşağıdaki tabloda da açıklayacağımız üzere 2012 yılı hedefleri politik ve ekonomik sorunlar nedeniyle gerçekleşemedi.

Tablo 2.1.1. : Türkiye-Suriye Dış Ticaretinin Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat Dolar	İthalat Dolar	İkili Ticaret Toplamı	İkili Ticaret Değesi	İhracat/İthalat
1980	103	17	120	86	6,1
1985	56	16	72	40	3,5
1990	194	84	278	110	2,3
1995	272	258	530	14	1,1
2000	184	545	729	-361	0,3
2001	281	463	744	-182	0,6
2002	267	314	581	-47	0,9
2003	411	261	672	150	1,6
2004	395	248	643	147	1,6
2005	552	143	695	409	3,9
2006	609	187	796	422	3,3
2007	798	259	1.057	539	3,1
2008	1.115	324	1.439	791	3,4
2009	1.422	221	1.643	1.201	6,4
2010	1.845	452	2.297	1.393	4,1
2011	1.610	337	1.947	1.273	4,8
2012	498	67	565	431	7,4
2013	1.024	85	1.109	939	12,0
2014	1.801	115	1.916	1.686	15,6

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, tuik.gov.tr(b), 05.04.2015

Türkiye'nin Suriye'ye ihracatı, 1980'de sadece 103 milyon dolar düzeyinde iken Tablo 2.1.1'de görüldüğü gibi 2007'de 798 milyon dolara yükselmiş, 2008'de 1 milyar doların üzerinde gerçekleşmiş ve 2011'de 1,6 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye ile Suriye arasındaki ticarete özellikle 1 Ocak 2007'de yürürlüğe giren STA sonrası önemli artışlar kaydedilmiş, anlaşmanın olumlu etkileri ilerleyen yıllarda kendini göstermiştir. Nitekim, 2010 yılı ihracatımız 2006 yılına göre 3 kattan fazla artmıştır.

2011 yılında Arap Baharı olarak adlandırılan ayaklanmalar Suriye'yi de etkisi altına almaya başladı ve kısa zamanda hızla ülke çapına yayıldı. Türkiye açısından, Suriye'deki gerginliğin sürmesi ve olaylarda orantısız güç kullanılmasından dolayı sürekli sivil kayıpların artması Esad rejimi ile ilişkilerin bir kez daha sorgulanmasını beraberinde getirmişti. İlki 6 Nisan 2011'de, ikincisi 7 Mayıs 2011'de olmak üzere reform çağrıları yapıldı, Esad rejiminin tutumu eleştirildi ve ikili ilişkilerde kopmalar başladı. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 15 Ağustos'ta "Artık Suriye ile konuşulacak bir şey kalmamıştır" (Al Jazeera, 06.04.2015) açıklamasını yaptığında esas itibarıyla iki ülke arasındaki siyasi krizin ekonomiye anında etki etmediğini gözlemlemekteyiz.

Tablo 2.1.2. : 2011 Yılı Aylara Göre Türkiye-Suriye Dış Ticaretinin Gelişimi (Dolar)

Ay	İhracat Dolar	İthalat Dolar
1	108.021.354	108.021.354
2	104.447.496	108.021.354
3	188.738.874	108.021.354
4	174.905.114	108.021.354
5	117.142.100	108.021.354
6	116.057.970	108.021.354
7	211.573.725	108.021.354
8	140.713.712	108.021.354
9	144.584.729	108.021.354
10	140.825.724	108.021.354
11	91.649.861	108.021.354
12	71.200.557	108.021.354

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, tuik.gov.tr(c), 04.04.2014

Tablo 2.1.2 analiz edildiğinde Nisan ve Mayıs aylarında Esad rejimine eleştiriler devam ederken bile dış ticaret hacminde ciddi bir azalış yaşanmamış, bilakis Temmuzda yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Hatta ikili ilişkilerde tansiyonun yükseldiği 15 Ağustos'ta "Artık Suriye ile konuşulacak bir şey kalmamıştır" söylemine rağmen tablodan anlaşılacağı üzere Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında dış ticaret hacmi yıllık ortalamanın üzerinde gerçekleşmiştir. Diğer değişkenler veri iken ekonomik yaptırımlar uygulanmadığı ve dış ticaret kolaylıklarının askıya alınmadığı durumda politik ilişkilerde yaşanan gerginliklerin dış ticarete ciddi kayıplara neden olmadığı görülmektedir. Nitekim, 30 Kasım 2011'de Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik

ilk kapsamlı yaptırım paketini açıkladı ve doğrudan veya dolaylı olarak ekonomi ile alakalı 9 maddelik yaptırım kararı ilişkilerde bir dönüm noktası haline geldi. Ardından iki ülke arasında karşılıklı ekonomik yaptırımlar uygulanmaya başlandı. Türkiye ile Suriye Arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması 6 Aralık 2011 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile askıya alındıktan sonra da tabloda anlaşıldığı üzere Aralık ayı dış ticaret hacminde ciddi bir azalma meydana geldi. Söz konusu ekonomik yaptırımlar uygulanmasa ve STA askıya alınmasaydı salt siyasi çatışmalar ticari anlaşmalar dolayısıyla Mısır örneğindeki gibi dış ticareti doğrudan etkilemeye bilirdi. Nitekim; Mısır ile yaşanan pek çok siyasi krize, askeri darbe hükümetine sert tepkilere ve söz konusu hükümeti tanımama kararına rağmen Mısır ile imzalanan STA askıya alınmamış ve yürürlüğe girdiği 2007 yılından bu yana dış ticaret hacmi istikrarlı bir biçimde artış göstermiştir (bkz. tuik.gov.tr(d), 04.04.2015).

Yaşanan siyasi gerginliğin ve ekonomik yaptırımların etkisiyle Tablo 2.1.1'de görüleceği üzere 2011 yılında 1,6 milyar dolar olan ihracatımız, 2012'de 498 milyon dolara gerilemiştir. En fazla dikkat çeken husus ise 2013 ve 2014 yıllarında ihracatın yeniden artmasıdır. Söz konusu ihracat genel itibarıyla gıda, tıbbi malzeme ve giyimden oluşurken ilgili dönemde Suriye'ye daha önce ihraç edilemeyen inşaat malzemesi ve çimento da gönderilmeye başlanmıştır. Muhalif güçlerin hakim olduğu bölgelerdeki halkın temel ihtiyaçlarının Türkiye'den karşılanması olumlu yönde bir artışa neden olmuştur. Aynı zamanda savaştan kaçan Suriyeli tüccarların, Türkiye'den ürün tedarik ederek kendi ülkelerine ihraç etmeleri de ihracatımızdaki artışa etki etmiştir (Yezdani, Hürriyet, 17.12.2014). TÜİK tarafından Temmuz ayında açıklanan bu artışların Kızılay yardımlarından kaynaklı olduğu belirtilse de TİM'in açıkladığı Ağustos ayı rakamlarında yardım olarak

yapılan ihracat bulunmamaktadır (The Wall Street Journal, 17.12.2014).

2.2. Irak ile Dış Ticaret

Irak, 1990 yılındaki Birinci Körfez Savaşı öncesine kadar yaklaşık bir milyar dolarlık ihracat ile ülkemizin en yoğun ekonomik ve ticari ilişkiler içinde bulunduğu ülkeler arasında yer alırken, savaş sonrası uygulanan ekonomik ambargo kararı, ekonomik ve ticari ilişkilerin durmasına yol açmış, ihracatın 215 milyon dolara kadar düşmesine neden olmuştur. Aynı şekilde, bu durum Irak'tan yapılan ithalatı da petrol fiyatlarının artması nedeniyle olumsuz etkilemiş ve Türkiye kriz dönemi boyunca ithalatı için fazladan bir milyar dolar ödeme yapmak zorunda kalmıştır (Adil, Aktaş, 2003: 4-16). Irak'a 2003 yılında yapılan askeri müdahaleden sonra, ekonomik ambargonun tamamen kaldırılması ve Irak'ın ekonomi dahil yeniden yapılanmaya başlaması Türkiye ile ekonomik ve ticari ilişkilerde iyileşme sürecine girmesine neden olmuştur.

Nitekim 2005 ve 2006 yıllarında sağlanan Petrol Ürünleri Ticaretine İlişkin Mutabakat Zaptı, 2009 yılında akdedilen Kapsamlı Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile 2009 yılında gerçekleştirilen Türkiye-Irak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 1. ve 2. Bakanlar Konseyi neticesinde ikili ticari ilişkilerde ciddi artışlar olmuştur. Yeniden yapılanma sürecindeki Irak'ta çeşitli konut projelerinden askeri tesislere, yol, köprü, baraj gibi altyapı projelerinden okul, hastane gibi sosyal tesislere pek çok alanda faaliyet gösteren müteahhit firmaların etkisiyle 2010 yılında ikili ticaret hacmi yaklaşık 7 milyar dolara yükselmiştir. Gelişen ikili ticarete Türkiye'nin en fazla ihraç ettiği ürünler buğday unu, tel, kablo, mücevher eşyası, kümes hayvanlarının et ve sakatatları, demir/çelikten inşaat ve aksamı iken, en fazla ithal ettiği ürünler arasında petrol türevleri ve altın yer almıştır.

Tablo 2.2.1. : Türkiye-İrak Dış Ticaretinin Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat Dolar	İthalat Dolar	İkili Ticaret Toplamı	İkili Ticaret Dengesi	İhracat/İthalat
2011	8.310	86	8.396	8.224	96,6
2012	10.822	149	10.971	10.673	72,6
2013	11.948	145	12.093	11.803	82,4
2014	10.891	268	11.159	10.623	40,6

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, tuik.gov.tr(e), 05.04.2014

Tablo 2.2.1’de görüleceği üzere 2011 yılında ikili ticaret toplamı 8,3 milyar dolar iken, 2012 ve 2013 yılında bölgesel kriz ve ayaklanmalara rağmen artış göstererek 12 milyar dolara yükselmiştir. Bununla birlikte ikili ticarete yaklaşık 8-11 milyar dolar arasında dış ticaret fazlası vererek Dış Ticaret açığımızı kapatmada önemli bir yere sahip olmuştur. Ayrıca Kuzey Irak petrolünün Türkiye üzerinden dünya enerji boru hatlarına ulaştırılması ülkemiz ile yapılan anlaşma gereği sağlanmakta ve bu nedenle Kuzey Irak da ekonomik ve ticari anlamda Türkiye’ye bağımlı olmaktadır (Üstün, 2013: 9).

2014 yılına gelindiğinde Irak ile siyasi ilişkiler ve uluslararası konjonktür, Türkiye ile olan ticareti kısmen etkilemiş ve son dönemde Ortadoğu’da beliren Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) Örgütü’nün faaliyetleri gerek Suriye gerekse de Irak ile olan ticarete 2013’e nazaran gerilemeye sebebiyet vermiştir. Fakat yine de 2014 yılı ihracatımız son 5 yıldaki en yüksek ikinci ihracatımız olmuştur. Bunun yanı sıra iki ülkenin ötesinde diğer Ortadoğu ülkelerine yapılan ticarete de yoğun olarak Suriye ve Irak sınırlarından taşımacılık yapılırken, bahse konu bölgesel çatışmalar nedeniyle İran sınırları kullanılmakta ve bu da maliyetleri ciddi oranda arttırmaktadır. Bu durum İran ile ilişkilerde Türkiye aleyhinde seyreden dış ticaret dengesini de etkilemiştir.

2.3. İran ile Dış Ticaret

Dünya kesinleşmiş ham petrol rezervlerinin %11,5’ine sahip olan İran; Suudi Arabistan ve Kana-

da’nın ardından dünyanın en büyük 3. petrol üreticisidir. Doğalgaz rezervleri açısından da Rusya’nın ardından 2. sırada yer almaktadır. İran’ın ihracat gelirlerinin %80-90’ı, bütçe gelirlerinin ise %40-50’si petrolden elde edilmektedir (Azhdargharehaghaji, 2013: 13). Bu nedenle de Türkiye-İran ticari ilişkilerini yoğun olarak enerji sektörü oluşturmaktadır.

Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkiler uzun dönem siyasi sorunların gölgesinde kaldığından gelişme kaydedememiştir. Ancak; 1964 yılında kurulan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Teşkilatı’nın devamı olarak İran, Pakistan ve Türkiye arasında üçlü ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla 1985 yılında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) kurulmuştur. Türkiye EİT bölgesini ticaret, enerji ve nakliyat koridoruna dönüştürerek, Türkiye’nin stratejik önemini arttırmaya çalışılmış ve EİT ülkelerinin Avrupa’ya açılan kapısı olmayı hedeflemiştir. Üye ülkelerin ortak tarih ve kültürel ilişkilerini geliştirmekle birlikte, mevcut altyapıyı güçlendirmek ve ekonomik sorunlara çözüm aramak için ortak bir platform oluşturulması sağlanmıştır.

2003 yılından sonra ise İran ile ticaret hacmi yaklaşık %91 oranında artış göstermiştir. Dönemin Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen 300 dolayında işadamlıyla İran’a yapmış olduğu gezi ve görüşme sırasında İran, 2004’ten itibaren 5 yıl içinde Türk mallarına uyguladığı gümrük ve ticaret vergilerini %4 düzeyine indirmeyi kabul etmiştir (Aydın, Aras, 2004: 121). Bununla birlikte, Türkiye-İran arasında 2004 ve 2007

yıllarında düzenlenen Karma Ekonomik Komisyon (KEK) 17. ve 18. Dönem Mutabakat Zaptları, ikili ekonomik ilişkileri yakınlaştırmış, 2007 ve 2008 yıllarındaki Türkiye-İran Ortak Komitesi Mutabakat Zaptları ise ticari ilişkileri daha da ileri boyuta taşımıştır.

Tablo 2.3.1. : Türkiye-İran Dış Ticaretinin Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat Dolar	İthalat Dolar	İkili Ticaret Toplamı	İkili Ticaret Dengesi	İhracat/İthalat
2005	912	3.469	4.381	-2.557	0,26
2006	1.066	5.626	6.692	-4.560	0,19
2007	1.441	6.615	8.056	-5.174	0,22
2008	2.029	8.199	10.228	-6.170	0,25
2009	2.024	3.405	5.429	-1.381	0,59
2010	3.044	7.645	10.689	-4.601	0,4
2011	3.589	12.461	16.050	-8.872	0,29
2012	9.921	11.964	21.885	-2.043	0,83
2013	4.192	10.383	14.575	-6.191	0,4
2014	3.886	9.833	13.719	-5.947	0,39

Kaynak: TUIK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, tuik.gov.tr(f), 05.04.2014

Tablo 2.3.1’de de görüleceği üzere İran ile ekonomik ilişkilerde; 2008 yılı itibariyle küresel krizin neden olduğu daralmanın etkisiyle enerji ithalatımız azalmış ve buna bağlı olarak yaklaşık 6 milyar dolar olan dış ticaret açığı, 2009 yılına gelindiğinde yaklaşık 1 milyar dolar düzeyine düşmüştür.

2010 ve 2011 yılında artan petrol fiyatlarının ve aynı zamanda artan enerji ithalatımızın dış ticaret açığımızı yükseltmesinin (yaklaşık 8,8 milyar dolar) yanı sıra Tunus’ta başlayan Arap Baharı ve NATO’nun füze kalkanını Malatya’ya yerleştirmesi konusunda İran ile anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başladı. Nitekim Arap Baharı, İran’ın bölgedeki tek müttefiki sayılan Suriye’de de etkili olmaya başladığında, İran, Türkiye’den farklı bir tutum sergilemişti ve Esad yönetiminin düşmesinin kendisini yalnızlaştıracağı ve İsrail’in güçlenmesine neden olacağı değerlendirilmesini yapmıştı.

Diğer taraftan; 2007 ve 2008 mutabakatlarının ardından ihracatımızın (2008 ekonomik krize rağmen) 1,44 milyar dolardan, yaklaşık 2 milyar dolara

yükselmesi, 2011 yılında Suriye ile yaşanan ve yukarıda detaylıca bahsedilen her çatışmada ve Suriye’ye uygulanan yaptırımlarda, önceki paragrafta belirtilen sebepler nedeniyle kuşkusuz İran ile anlaşmazlığa düştüğümüz ve füze kalkanı konusundaki çatışmamız göz önünde bulundurulduğunda, 2011 yılı ihracat rakamının yaklaşık 3,6 milyar dolara ulaşmış olması İran ile önceden akdedilen ticari anlaşmaların politik engeller üzerindeki etkisini gösterir mahiyettedir.

Bununla birlikte, 2012 yılında İran’a yapılan altın ihracatı dolayısıyla ihracatımızda istisnai bir artış görülmüş ve ikili ilişkilerde dış ticaret açığı 2 milyar dolar düzeyine gerilemiştir. İran’a altın ihracatındaki artışın sebebi şu şekilde açıklanabilir.

ABD’nin İran’a uyguladığı ambargoyu sıkılaştırma-ya başlaması ve bu anlamda uluslararası bankacılık sistemi ve ödeme araçlarının kullanılmasını engellemeye çalışması, İran’ı alternatif olarak dış ticarete altın kullanımına yöneltti. Bu durumda Türkiye bir yandan “stratejik ortaklık” nedeniyle ambargoya

uymak öte yandan da İran'dan petrol ve doğal gaz almak zorunda kalmıştı. Böylece Türkiye, petrol ve doğalgaz ithalatı karşılığında İran'a ödeme yaparak, İran'ın da Türkiye'den, Türk Lirası (TL) karşılığında altın almasını sağlayarak ticaret ve ödemeyi tamamlıyordu (Tüylüoğlu, 2012: 1).

2012 yılında "stratejik ortak" addedilen ABD'nin yaptırım kararına rağmen İran ile dış ticaretin sürdürülmesi, en başta Türkiye'nin enerji gereksinimi (bir bakıma dışa bağımlılığı) ve bu suretle enerji alanında İran ile giriştiği ticari anlaşmalar sayesinde olmuştur.

Enerji ihtiyacı Türkiye'nin İran ile işbirliği içerisine girmesine ve bu hususta ikili ekonomik ilişkileri geliştirmesine sebebiyet vermiştir. İhtiyaçtan kaynaklı işbirliği bir ileri aşamaya taşınarak derinleştirilmeli ve dış ticaret kolaylıkları sağlanarak, Türk menşeli ürünlerin İran'a ihracının öne açılmasıdır. Ortadoğu'da yaşanan pek çok iç savaş ve çatışmaya rağmen 2013 ve 2014 yıllarında da son on yıllık ortalamasının üzerinde ihracat yapmamız da bu işbirliği sayesinde olmuştur. İran ile rekabet temelli yaklaşımlar yerine sıfır toplamlı olmayan modelin benimsenmesi ve işbirliğinin artırılması her iki ülke açısından hayati öneme sahip olmaktadır.

SONUÇ

Türkiye; bulunduğu coğrafi konumu ile Avrupa'ya açılan kapı olması ve coğrafi yakınlığı ile dış ticarete ulaşım maliyetlerinin nispeten düşük olması, aynı veya yakın kültüre sahip oluşu sayesinde Linder'in "tercihlerde benzerlik" hipotezini* sağlaması, Osmanlının Ortadoğu'da İngiltere, Fransa, Rusya vb. gibi sömürge geçmişli bulunmayışı, aynı topraklarda yüzyıllarca beraber yaşamış olmanın verdiği tarihsel yakınlık gibi Avrupa ülkelerine kıyasla avantajlara sahip olmasına karşın, çeşitli siyasi engeller ve bölgesel krizler nedeniyle komşu ülkelerle ticareti ge-

liştirememektedir. Türk firmalarının ve Türk menşeli ürünlerin Batılı ülkelere ihracına nazaran Ortadoğu ülkelerinde daha rekabet edebilir düzeyde oluşu ve bu ülkelerle yapılan ticaretin dengeyi sağlamada vazgeçilmez olması göz önünde bulundurulduğunda, yaklaşık 85 milyar dolarlık dış ticaret açığının kapatılmasında en az Batılı ülkeler kadar komşu ülkelerle yapılan ticaretin de elzem olduğu gün yüzüne çıkmaktadır.

Ancak, devletlerarası siyasi ilişkiler ve krizler çoğu zaman ekonomik ilişkilere etki etmiş ve ekonomik gelişmeyi engellemiştir. Bu bağlamda, ülkelerin gelişmesi ve kalkınması için politik sorunların ekonomiye etkisini azaltarak istikrarın sağlanması gerektiğinden, kalıcı ticari anlaşmalar ve çeşitli mutabakatlar ile çözüm üretilmelidir. Serbest bölgeler ile yatırımın teşvik edilmesi, sınır ticareti düzenlemeleriyle komşu ülkelerle dış ticaret hacminin geliştirilmesi, tercihli tarife anlaşmaları ile ikili ticaretin kolaylaştırılması ve vergi hadlerinin düşürülmesi, dış ticaret engellerinin karşılıklı olarak minimize edilmesi, bölgesel işbirliği ve koordinasyon sağlanarak komşu ülkelerle ticaretin canlandırılması politik engelleri aşacağından bölgesel anlamda ekonomik entegrasyonu da hızlandıracaktır. Kuşkusuz bu tür düzenlemelerin tek başına tüm siyasi krizlere rağmen dış ticarete "mutlak" istikrarı sağlayacağını söylemek oldukça iddialı bir söylem olur. Nitekim Alman-Fransız savaşları ile anılan Avrupa tarihi, yine bu iki ülke arasında kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ile önlenmeye çalışılmış ve ekonomik sektör genişletilerek Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) şeklini almış ve en nihayetinde ortak siyasal kararların da alındığı AB biçimine dönüştürülerek, ekonomik ilişkilerde istikrar, buna bağlı olarak da siyasal ilişkilerde denge sağlanmıştır. Birlik dışındaki ülkelerle ise çeşitli STA'lar yoluyla ticaretin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

* İsveçli Brunstam Linder 1961'de, geliştirdiği tercihlerde benzerlik hipotezi (similarity in preference) ile homojen olmayan sanayi mallarının ticareti üretim maliyetlerinden ziyade, ülkeler arasındaki zevk ve tercihlerin benzerliğine yani talep koşullarına bağlı olduğunu ileri sürmüştür.

Dış ticaret anlaşmaları ve kolaylıkları bir süreci ihtiva etmektedir. Bu nedenle uluslararası siyasi ilişkilerin uluslararası ekonomik ilişkilere etkisini engellemede nihai sonuç değil, bölgesel entegrasyonun ilk aşaması olarak değerlendirilmelidir. Ciddi siyasi kriz dönemlerinde akdedilen anlaşmalar ve sağlanan kolaylıklar askıya alınabilmektedir. Oysa Suriye ile imzalanan STA'nın askıya alındığı Aralık ayına kadar dış ticaretin politik eleştirilere rağmen olağan seyrinde gerçekleştiği, siyasi çatışmaya rağmen STA'nın askıya alınmadığı Mısır'da dış ticaretin istikrarlı olarak artış gösterdiği, yine Irak'ın iç karışıklığı ve ikili ilişkilerde arazi dalgalanmalara rağmen ihracatın 10 milyar doların altına düşmediği ve İran ile imzalanan mutabakatlardan günümüze Arap Baharı ve Füze Kalkanı konusundaki çatışmalara rağmen ihracatın artış yönünde geliştiği gözlemlenebilmektedir. Yüksek tansiyonlu ciddi siyasi krizler (ekonomik değişkenler veri iken) gerçekleşmediği müddetçe, bu tür anlaşmaların ticaretteki dalgalanmalara direnç kazandırdığı söylenebilir.

Türkiye'nin dış ticaretinde en fazla ihracat yaptığı ülkeler arasında ikinci sırada yer alan Irak ile ekonomik faaliyetleri arttırması, ikili ilişkilerde dış ticaret fazlası verdiği Suriye ile ticaret hacmini geliştirmesi, enerji ithalatı yaptığı İran ile ihracatı arttırarak ticaret dengesini sağlaması dış ticaret açığını dengeye yaklaştıracağı gibi Türkiye'nin büyüme hedeflerine ulaşmasında da önemli rol oynayacaktır.

Nitekim; Suriye ile olan Hatay sorunu, teröre destek ve su sorunları dolayısıyla 2000 yılına kadar ticaret düşük seviyelerde seyretmiş, 2004 yılında imzalanan ve 2007 yılında yürürlüğe giren Serbest Ticaret Antlaşması ve iki ülke arasında olumlu havanın etkisiyle dış ticaret hacmi 2008 ve 2010 yıllarında artış göstermiştir. 2010 yılı sonrasında yaşanan Arap Baharı ve Suriye ile olan politik çatışma sonucu uygulanan ekonomik yaptırımlar ve askıya alınan STA dış ticareti etkileyerek 2011 yılında 1,6 milyar dolar olan ihracatımızı, 2012'de 498 milyon dolara geriletmiştir. Birinci Körfez Savaşı sonrası Irak'a uygula-

nan ekonomik ambargo, Türkiye ile olan dış ticareti durma noktasına getirmiş, 2005 ve 2006 yıllarında sağlanan mutabakat zaptları ile 2009 yılında akdedilen Kapsamlı Ekonomik İşbirliği Anlaşmasının etkisiyle 2010 yılında ikili ticaret hacmi yaklaşık 7 milyar dolara yükselmiş ve 2014 yılına kadar da artış yönünde yol izlemiştir. İran ile uzun dönem siyasi sorunların gölgesinde kalan ekonomik ilişkiler, 2003 yılından sonra yaklaşık %91 oranında artış göstermiştir. 2004 yılında İran'ın vergi hadlerini düşürmesi, 2004 ve 2007 yıllarında düzenlenen KEK ile 2007 ve 2008 yıllarında düzenlenen mutabakat zaptları neticelerini vermiş ve 2012 yılındaki istisnai artışın dışında da 2013 ve 2014 yıllarında dış ticaret hacmi (ihracat artışına bağlı olarak) ortalama 14 milyar dolara ulaşmıştır. Son dönemde Suriye ve Irak'ın iç karışıklıkları nedeniyle yaşadıkları ekonomik bunalımlar ve İran'a uygulanan ekonomik yaptırımlar ile bölgede Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) Örgütü'nün faaliyetleri, bu üç ülke ile dış ticaretin daha ileri aşamaya taşınmasında ve ikili ticarete istenen düzeye ulaşmasında olumsuz etkiye sebebiyet vermiştir.

Görüldüğü üzere ekonomik ilişkiler dalgalı süreç izlemekte, politik kaygılar ekonomik göstergeleri doğrudan etkilemektedir. Suriye, Irak ve İran örneğinden de analiz edilebileceği üzere çeşitli dış ticaret kolaylıklarının sağlandığı, serbest bölgelerin geliştirildiği, sınır ticareti düzenlemelerinin yapıldığı, ticari mutabakatların sağlandığı dönemlerde bir iyileşme meydana gelmiş ve dış ticaret hacmi artış göstererek siyasi krizlerin etkisi azalmıştır. Bu anlamda yukarıda bahsedilen düzenlemeler ile işbirliğinin ilk aşamasının tamamlanması gerekmektedir. Sonraki aşamada ise Bölgesel ekonomik entegrasyonun (ilerleyen süreçte siyasi entegrasyonu da hedefleyen) sağlanması için, kalıcı işbirliğini tesis edecek AKÇT örneğindeki gibi güçlü ekonomik birlikteliklerin oluşturulması ve bu birliktelik bünyesinde akdedilecek ticari anlaşmalar ile dış ticaretin serbestleştirilmesi gerekmektedir. Nitekim böyle bir ekonomik birliktelikte kararların ortak alındığı

göz önünde bulundurulduğunda, ikili çatışmalar birlikteliğin çıkarları doğrultusunda önlenebilecek, ekonomik istikrarı sağlama hedefi doğrultusunda siyasi anlaşmalara yönelerek barış ve istikrarın da tesis edilmesi mümkün hale gelecektir.

Kaynakça

- ADİL, İdris, AKTAŞ, Talip, (2003), "Economic relations between Turkey and Iraq and The Peril of Impending War: Turkey's Losses and Possible Risks", Foreign Economic Relations Board, s. 4-16
- Al Jazeera, "Türkiye-Suriye ilişkileri: İnişler ve çıkışlar", (Erişim Tarihi: 06.04.2015), <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar>
- ALKAN, Şenol, (2011), "Gümrük Mevzuatında Sınır Ticareti Uygulamaları", Gümrük Bülteni, Sayı: 6, s. 36-37
- AYDIN, Mustafa, ARAS, Damla, (2004), "Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, s. 121.
- AYHAN, Veysel, BASILGAN, Müslüm, ALGAN, Ümit, (Ekim 2012), "Türkiye ile Suriye Arasındaki Krizin Gaziantep ve Hatay Bölgesi Ekonomileri Üzerindeki Etkileri", Uluslararası Orta Doğu Barış Araştırmaları Merkezi – IMPR, Rapor No: 12, s.19.
- AZHDARGHAREHAGHAJI, Mahdi, (2013), "Türkiye İnan Ekonomik İlişkileri ve Petrolün Rolü", Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s. 13
- DAVUTOĞLU, Ahmet, (Ocak-Mart 2008), "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", Insight Turkey, Cilt: 10, Sayı:1, s. 77-96.
- GENÇYÜREK, Levent, (Erişim tarihi: 25.09.2014), "Serbest Bölgelerde Vergileme Esasları", https://www.alomaliye.com/levent_gencyurek_serbest_bolge_vergileme.htm
- GÜÇLÜ, Yücel, (Ocak 2002), "Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri", (mfa.gov.tr), Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı:4,
- GÜVEN, Ayşegül Akyarlı, "Türkiye'nin Suriye'ye ihracatı %100 arttı", The Wall Street Journal, (Erişim tarihi: 17.12.2014), <http://www.wsj.com.tr/articles/SB10001424052970204275904580127691097884642>
- İZTO, (2006), "Suriye Arap Cumhuriyeti", http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/suriye_rapor_4-17-2012%2010-51-46%20am.pdf, s. 8
- KILIÇKAYA, Hüsamettin, (Kasım 2004), "Komşu ve Çevre Ülkeler İle Ticareti Geliştirme Stratejisi", (mfa.gov.tr), Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı:15.
- ORAN, Baskın, (2001), "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği", Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 46-53.
- ÖZTÜRKLER, Harun (Kasım 2010), "Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan Serbest Ticaret Bölgesi Türkiye İçin Avrupa Birliğine Bir Alternatif Oluşturabilir Mi?", Ortadoğu Analiz, cilt:2, sayı:23, ss.51-57.
- TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, tuik.gov.tr(a), (Erişim Tarihi: 04.04.2015), <http://rapory.tuik.gov.tr/04-04-2015-20:27:05-17520392943898978031353991664.html>
- TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, tuik.gov.tr(b), (Erişim Tarihi: 05.04.2015), <http://rapory.tuik.gov.tr/05-04-2015-23:24:14-13415668214459908091655182196.html>
- TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, tuik.gov.tr(c), (Erişim Tarihi: 04.04.2015), <http://rapory.tuik.gov.tr/04-04-2015-23:26:31-8607995097608811922130782517.html>
- TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, tuik.gov.tr(d), (Erişim Tarihi: 04.04.2015), <http://rapory.tuik.gov.tr/04-04-2015-23:30:50-60955263713959842521291741886.html>
- TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, tuik.gov.tr(e), (Erişim Tarihi: 05.04.2015), <http://rapory.tuik.gov.tr/05-04-2015-23:32:25-60294087617753623991046058701.html>
- TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, tuik.gov.tr(f), (Erişim Tarihi: 05.04.2015), <http://rapory.tuik.gov.tr/05-04-2015-23:33:47-17766750811019598287411445851.html>
- TÜYLÜOĞLU, Şevket, "İhracat Artışı ve İran'a Altın Satışı", (Erişim tarihi: 05.04.2015), <http://www.ankarastrateji.org/yazar/prof-dr-sevket-tuyluoglu/ihracat-artisi-ve-iran-a-altin-satisi/>
- USLU, Nasuh, (2010), "Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı", Bilgi, Sayı 52, s. 174.
- ÜSTÜN, Nazlı, (2013), "Türkiye – Kuzey Irak İlişkileri ve Ekonomik Yansımaları", Etüd-Araştırma Servisi, KTO, s. 9
- YEZDANI, İpek, "Suriye'ye ihracat %100 arttı", (Erişim tarihi: 17.12.2014), <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/26301918.asp>